

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

7. Гаврисенко Н.В. Обучение младших школьников выразительности устной речи. Начальная школа.- 2008.- №2- С.14-16.
8. Райс К. Классификация текстов и методы перевода// Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. М., 1978. 203 с.

УДК 80

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІ АУДАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Шайзанда Шуах

shaizanda.sh@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, филология факультеті, «Аударма ісі» мамандығының 2-курс магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Жұмай Н.

Қазіргі уақытта атқаратын мамандықтарына байланысты түрлі топтар тарапынан экономикаға қызығушылық артуда, өйткені шағын және орта кәсіпкерлікпен айналысу қарқын ала бастады. Әртүрлі экономикалық жағдайларда біртұтас экономикалық құрылымды құруға деген ұмтылыс өте жоғары. Ағылшын тілінің халықаралық дәрежесіне байланысты іскерлік қарым-қатынас құралы ретінде оның жиі қолданылатыны белгілі сондықтан ағылшын тілін еркін меңгермейінше мақсатқа жету мүмкін еместігі түсінікті. Сонымен қатар, ағылшын тілін экономика ғылымының тілі ретінде үйлестіре дамыту үшін оның ғылыми тілдік негізін меңгеру аса маңызды.

Тілдің лексикалық жүйесінде терминдер басқа сөздермен бірдей тілдік құрал ретінде ғылыми контексте жиі қолданылады. Кейде контекстуалды мағынаға сәйкес антонимдік және идиоматикалық сипатта да кездеседі. Мысалы, машина жасауда «valve» термині «клапан», радиотехникада «электрондық түтік», гидравликада «қақпа» дегенді білдіреді; физикада «power» термині «қуат», «энергия», математикада - «дәреже», оптикада - «линзаның үлкейту күші» дегенді білдіреді.

Нақты бір терминді түрлі ғылым саласына сәйкес, сол ғылымның термині ретінде қолдануға әбден болады, яғни бір сөз ортақ терминдік бірлік ретінде қолданылады. Мысалы, reduction сөзі: 1) экономикада, 2) құқықтануда, 3) тілдің фонетика саласында қолданылады.

Бірте-бірте ғылыми білім мазмұны таңдап алынған тілдің белгілеріне еніп, оларды қанықтырып, толықтыра бастайды. Тілде сөз немесе сөз тіркесі қазірдің өзінде оның мағынасынан бөлінбейді және бұл жерде ғылыми білімнің мазмұны ғылым тілінің элементіне айналады. Сөзде, терминде өз көрінісін тапқан ғылыми білім белгілі бір ғылым тілінің семантикалық жүйесі мен құрылымына еніп, осы тілдің лексика-семантикалық жүйесінің құрамдас бөлігіне айнала отырып, сапалы жаңа кезеңге көшеді.

Күнделікті, кәсіби емес терминмен аудармаға анықтама беру қиын емес Бір тілде жасалған мәтін басқа тілде қайта өрнектелетін кез келген жағдай аударма деп аталады. Тіл кодтың немесе белгі жүйесінің бір түрі болғандықтан, яғни шартты белгілерді пайдалана отырып, шындықтың объектілері мен құбылыстарын ерікті түрде белгілеу, содан кейін аударманы қайта кодтау деп атауға болады, өйткені аударма кезінде шартты белгілердің әрқайсысы басқа белгілер жүйесінің белгісімен ауыстырылады. Демек, X аударма бастапқы мәтінді қайта білдіру немесе қайта кодтау болып табылады. Басқаша айтқанда, аударма – бұл басқа тілдің құралдары арқылы бастапқы мәтінді қайталап көрсету. Сонымен бірге, «мәтін» термині өте кең мағынада түсіндіріледі: ол

теледидарға арналған нұсқаулардан бастап романға дейін кез келген ауызша мәлімдемені және кез келген жазбаша жұмысты білдіреді. Дегенмен, шектеу де бар: аударма туралы айтқанда, біз адам тіліндегі сөздік мәтіндермен шектелеміз.

Аударматану ғылымында мәтін ұғымы шешуші рөл атқарады: аудармашы лингвистке қарағанда тілмен ғана емес, оның Х мәтіндегі сөйлеу көріністерімен ғана айналысады, сондықтан бұл мағынада аударма саласы сөйлеу саласы болып табылады. «Мәтін» термині арқылы адамдар арасындағы ауызша қарым-қатынас жүзеге асырылатын сөйлеу жұмысын түсінеміз. Көбінесе жеке толық ой мәлімдеме түрінде жүзеге асады. Әрбір мәтін сөйлеу шығармасы ретінде белгілі бір мазмұнды, яғни аударма процесінде тасымалдануы тиіс кейбір ақпаратты тасымалдайды. Бұл мазмұнды кейде мағына деп те атайды. Мәлімдеменің мағынасы мен оны құрайтын сөздердің мағыналары бір-біріне ұқсамайды. Мағына тіл бірліктеріне жатады; ол тіл бірліктері қарым-қатынаста қолданылмаса және сөйлеуде «актуализацияланбаған» жағдайда да бар, осылайша мәлімдеменің немесе мәтіннің мағынасын құрайды. Аудармашы тілдік бірліктермен әрекет етеді, бірақ аудармада берілу объектісі сөздер емес, мағына болып табылады. Басқаша айтқанда, аудармашы жеке сөздерді аудармай, бүкіл мәтіннің мағынасын береді. Аударманың осы негізгі қағидасын сақтамау көбінесе сөзбе-сөз аудармаға әкеледі. Соның салдарынан тіл нормасы бұзылып қана қоймай, түпнұсқаның мағынасы да бұзылады. Сөзбе-сөз аударманың келеңсіз тұстарының айқын көрінісі мақал-мәтелдер, нақыл сөздер және ауызекі тілдегі клишелер болып табылады, оларда мәлімдеменің жалпы мағынасы бір қарағанда көрінетіндей анық емес. Аударма кезінде аудармашы екі тілдік жүйені біріктіреді, олардың бірі айқын және тұрақты, екіншісі потенциалды және бейімделгіш. Аудармашының көз алдында шығу нүктесі бар және келу нүктесін жасау керек. Ол ең алдымен түпнұсқа мәтінді зерттеп, өзі бөліп алған аударма бірліктерінің сипаттамалық, аффективті және интеллектуалдық мазмұнына баға береді; хабарламада сипатталған жағдайды қалпына келтіру, стилистикалық әсерді таразылау және бағалау, т.б. Бірақ аудармашы мұнымен тоқтамайды: ол бір шешімді таңдайды; кейбір жағдайларда ол бұған тез қол жеткізеді, ол кенеттен және бір мезгілде шешім қабылдағандай әсер қалдырады. Бастапқы тілде оқу автоматты түрде дерлік аударма тіліндегі хабарды тудырады; ол тек бастапқы тілдің бірде-бір элементі ұмытылмағанына көз жеткізу үшін бастапқы мәтінді қайта тексерсе болғаны, содан кейін аударма процесі аяқталады.

Ағылшын экономикалық терминдерінің көп мағыналылығы және сәйкестігінің вариативтілігі. Көп мағыналылық шет тіліндегі терминнің әртүрлі қазақ тіліндегі баламалары арқылы берілетін әр түрлі мағынаға ие болған жағдайларда және шетел тіліндегі терминнің кез келген бір мағынасын беру үшін бірнеше түрлі терминдер қолданыла алатын жағдайларда және нұсқаны таңдауда байқалады. Нәтижесінде біз аударма тілінде нұсқа сәйкестіктері бар БТ терминдерінің екі негізгі түрін бөліп көрсетеміз.

1) Бірнеше баламасы бар полисемантикалық (көпмағыналы) терминдер

Терминологияда терминологиядағы көпмағыналық деп аталатын құбылыстың біртұтас бағасы жоқ. Кейбір ғалымдар терминологиядағы полисемияның мүмкіндігін жоққа шығарады; дегенмен терминологтардың көпшілігі оның бар екенін мойындайды. Терминнің тілде сөз сияқты қызмет атқарып, дамитындығы, оның мағынасының өзгеруі, тарылуы, кеңеюі арқылы жүзеге асатынын терминология саласындағы зерттеулер растайды; жаңа құндылықтардың пайда болуы және т.б. Бірақ белгілі бір тілдік жағдаяттағы терминнің екіұштылығы терминологияға қойылатын басты талап болып қала береді деп есептейміз [1,89].

Бұл терминдердің көпшілігі бір сөзден тұратын терминдер термины account, contingency, delivery, return, term және т.б. Біздің үлгіде екі түрлі мағынасы бар бірнеше күрделі терминдер ғана бар. Оларда негізгі терминнің полисемиясы жалғасады:

rate- 1 курс 2.rate – бағам.

fixed rate - 1 .фиксированный курс; 2.фиксированная/твердая ставка процента – тұрақты (өзгермейтін) бағам.

floating rate - 1 .плавающий курс; 2.плавающая ставка процента – тұрақсыз (өзгермелі) бағам.

Кең семантика өз мәні бойынша терминдердің көп мағыналы болуының алғы шарттарының бірі болып табылады. Көп мағыналылық тиісті ғылыми және кәсіптік саланың арнайы ұғымын білдіретін терминология жүйесінде пайда болған, онда қызмет ететін және жалпы сөйлеуге енуіне байланысты басқа мағыналарға ие болмаған терминдерге тән емес. Бір анықтамасы бар мұндай әрбір терминнің артында нақты анықтама, есептеу әдісі немесе құқықтық норма жатыр. Мұндай терминдер, әдетте, бір мағыналы және қазақ және қазақ тілдерінде бір баламалы терминге ие: bond – облигация- облигация; overheads - накладные расходы - үстеме шығыстар; shareholder – акционер – акционер. (Бұл жағдайда көпмағыналық аударма тілінде тарихи қалыптасқан синонимдердің –дублеттердің болуына байланысты болуы мүмкін: amortization – амортизация, тозу – амортизация, тозу).

Дегенмен, көптеген бір сөзден тұратын терминдер бастапқыда жиі қолданылған немесе жиі қолданылатын термин негізінде дамыған мағынаға ие болды. Терминнің терминология жүйесіндегі ерекше мағынасы ол басқа мәтіндерде қызмет ететін тілдік бірліктің бастапқыда бар жалпы қолданылатын мағынасымен сәйкес келеді: addition – 1. толықтыру; 2. - өсу; ұлғайту (кезең бойынша) - өсім; structure – 1. құрылым; 2. ұйымдық құрылым – құрылым; loss - 1. шығын; 2. жоғалту – шығын [2,66].

Кейбір жағдайларда полисемияның себебі терминдердің көп мағыналы жалпы сөздерден семантикасы жеткілікті кең. Мысал ретінде біз қаржылық есептілік мәтіндерін аударған кезде бірнеше қазақ баламаларына сәйкес келетін полисемантикалық ағылшын тіліндегі amount терминін келтіреміз: 1. сомма; мөлшер; 2. көлем. Терминнің алғашқы мағынасын бергенде көп мағыналылық құбылысы да туындайтынын көреміз. Ағылшын терминінің семантикасы өте кең және оны беру үшін әртүрлі контексттерде әртүрлі қазақ терминдері қолданылады:

Кесте-1

amount термині мәнмәтінде	Терминнің мәнмәтіндегі аудармасы
~ of production and sales	өндіру және өткізу көлемі
~s of assets	активтердің құны
~s of revenues	кіріс көлемі
~s payable under the agreement	шарт бойынша төленетін сомалар
~s receivable under the agreement	келісім бойынша алынуы тиіс сомалар
to recognize the ~ as income	соманы кіріс ретінде мойындайды
to reflect ~s in financial statements	қаржылық есептердегі рекордтық сомалар

Amount арқылы жасалған күрделі терминдердің қазақша баламасы да әртүрлі тілдік бірліктерді пайдаланады.

Осылайша, термин көбінесе жалпы тіл бірлігінің семантикасының кеңдігін мұра етеді.

Көп мағыналылықтың ең көп тараған себебі – бір ерекше мағынаның негізінде екінші (әдетте тар) арнайы мағынаның пайда болуы. Терминдердің мағыналарын байланыстыратын метонимдік қатынастың мынадай негізгі түрлерін бөліп көрсетуге болады:

1. Жалпы-ерекшелік: conversion - 1.түрлендіру/аударма (бірліктер);
2. Конвертация/валюта айырбастау – айырбас; structure - 1 .құрылым;
3. Ұйымдастыру құрылымы – құрылым;
turnover– 1. айналым; 2. тауар айналым.

Жалпы құн негізінде бір-бірімен тікелей байланысы жоқ әртүрлі арнайы жеке құндылықтар пайда болуы мүмкін: unit – өнім бірлігі; 2.ұйымдық бөлімше; бөлу (олардың ортақ сема «бірлігі» бар).

Оқшауланған жағдайларда екінші мағынаның пайда болуына туынды күрделі терминнің эллипсисі ықпал етеді:

group - 1.топ.2.компаниялар тобы (group of companies);
board - 1.бақылау органы; кеңес; бөлім; 2. директорлар кеңесі (Booard off directors).

2. Бөлшек-бүтін

record - 1.жазба; 2.Р1. — құжаттама;

operation 1. [экономикалық] қызмет; түрі [экономикалық]

іс-шаралар; 2. шаруашылық операция;

3. Іс-әрекет, процесс-әрекет нәтижесі:

building-І.құрылыс; 2. ғимарат;

performance - 1 .орындау; 2.нәтиже; өнімділік көрсеткіші;

4. Іс-әрекет, процесс – әрекетті орындаушы: exchange – І.айырбастау [валюта]; 2.биржа;

Management - І. басқару (процесс, функция); 2. басқарма (басқару органы).

Терминнің пайда болған мағыналары экономиканың, қаржының, менеджменттің әртүрлі тар салаларына тиесілі болуы мүмкін. Мұндай салааралық полисемияның ең көрнекті мысалы, біздің ойымызша, келесідей мағыналарды білдіретін *provision* термині: 1. резерв (шығындарды, күтілетін шығындарды жабу үшін) – резерв; 2. қамсыздандыру – қамтамасыз ету; 3. ереже (келісім) – (шарт) бөлімі. Бірінші мағынада (жағдайлардың басым көпшілігінде өзектіленген) термин бухгалтерлік есеп ұғымын білдіреді; соңғы мағынада ол заңды термин ретінде әрекет етеді. Дегенмен, біз атап өткен барлық мәндер қаржылық есеп мәтіндерінде жаңартылады. Контекст терминнің әр мағынада қолданылу ерекшеліктерін байқауға мүмкіндік береді.

Терминология жүйесіндегі полисемантикалық терминдерге тән мағыналарды талдау күрделі терминдердің аудармасының дәлдігін қамтамасыз ету үшін қажет, өйткені терминдердің жасалу негізі кілт сөздің әртүрлі мағыналары болуы мүмкін. Бұл позиция келесі мағыналарды беретін *account* терминімен тамаша суреттелген: 1. [бухгалтерлік есеп] шот; 2. есеп –

1) есеп 2) есеп-шот;

Терминдердің синонимикасы экономиканың, қаржының және менеджменттің әртүрлі салаларында бірдей ұғымдарды белгілеу үшін әртүрлі терминдерді қолданудың тарихи қалыптасқан дәстүрінің нәтижесінде туындауы мүмкін. Бұл жағдайда эквивалентті таңдау макро- және микроконтекспен анықталады. Бұл құбылысты полисемия деп сипаттауға болмайды, өйткені аударма тілі терминдерінің арасындағы мағыналық айырмашылықтар мардымсыз және көп мағыналылық аударма тілі бірліктерінің мағыналарының айырмашылығынан емес, терминдерді белгілі бір макро- және микроконтексте қолданудың қалыптасқан дәстүрінен туындайды. Мысалы, sales терминін сату көлемі деп аударуға болады; сатудан түскен түсімдер; айналымы. Бухгалтерлік есепте сатудан түскен түсім термині қолданылады; маркетингте – мерзімді сату көлемі; олардың барлығы бірдей құбылысты білдіретін қаржылық есеп беру мәтнінде пайда болуы мүмкін.

3. Аударма тілінде халықаралық терминдер-дублеттердің болуы: бір ұғымды білдіру үшін қазақша да, алынған (шетел тілі) де терминдерді қолдану:

bonus - бонус; сыйақы; бонус;

correlation – корреляция; корреспонденция; арақатынас;

contract – контракт; келісім-шарт;

standard – стандартты; норма.

Халықаралық терминдер – дублеттер – амортизация терминіне баламалы қазақша терминдер амортизация, тозу, дегенмен, диахрондық мағынада амортизация (материалдық емес активтердің амортизациясы) терминінің транскрипциясы болып табылатын амортизация термині қазақ тілінде кеңірек қолданылады. - активтердің барлық түрлеріне қатысты.

Терминологиядағы синонимдер мен дублеттердің қатар өмір сүруін терминологтар дәстүрлі түрде оң бағаламайды: Л.Л. Кутина синонимия кез келген терминологиялық жүйеге қалыптасу кезеңінде ерекше тән екенін айта отырып, соған қарамастан оны «теріс факті» ретінде жіктейді [3,148]. Бұл құбылыстың жағымды жағын атап өтейік: жаңа терминдерді алу терминологиялық жүйелердің интеграциясын айтарлықтай жеңілдетеді. Сонымен қатар, кейбір жағдайларда бұрыннан бар қазақша терминдермен абсолютті синоним болатын неологизмдер жаңа мағынаны дамыта алады, осылайша терминнің ұғымдары мен мағыналарын одан әрі саралауға ықпал етеді.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, экономикалық терминнің ең дәл аудармасын беру мүмкін емес деп қорытынды жасауға болады, өйткені әртүрлі елдерде экономикалық қызметті жүзеге асыру шарттары әртүрлі. Осылайша, экономиканы және оны белгілі бір елде қолдану ерекшеліктерін терең білмей, терминдерді аудару бұрмаланған мағынаға ие болады.

Экономикалық мәтіндердің аудармасы – аудармашының тек ағылшын тілін ғана емес, сонымен қатар экономика саласындағы белгілі бір білімі болуы қажет аударма түрі. Экономикалық мәтіндерді аудару аудармашының экономика саласындағы әртүрлі материалдармен жұмысына негізделген. Аудармашының экономикалық терминология саласында білімі болуы керектігін ескеру қажет [4,89]

Экономикалық терминдердің ең дәл аудармасы аудармашыға аударма мәтінінің мәнін жеткізуге көмектеседі, өйткені экономикалық мәтіндер стилі, жанры және қызметі жағынан өте алуан түрлі болуы мүмкін. Сондай-ақ, экономикалық мәтіндерді аударушы экономикалық мәтіндердің ақпараттылығы жоғары және терминдердің көптігін ескеруі керек. Экономикалық мәтіндердің ақпараттық мазмұны әрқашан сәйкес келе бермейді. Экономикалық тіл көптеген метафоралар мен фразеологиялық бірліктерге толы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Миньяр-Белоручев Р. К. Общая теория перевода и устный перевод. М., 1980.
2. Давлетукаева А.Ш. Диахронический аспект развития экономической терминологии (английский язык): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - М., 2002. -23с.
3. Цаголова Р.С. Лексико-семантические особенности политико-экономической терминологии. -М.: МГУ, 1985. - 146 с
4. Марчук. М.В. Динамика лексических значений многозначных слов: (Лексика основного терминологического слова): Диссертация в форме научного доклада на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.20. - М.,1996. - 59 с.

УДК 80

THE TRANSFER OF THE VESTIAL VOCABULARY IN LITERARY TRANSLATION (based on the work of O. Wilde "The Picture of Dorian Gray")